

ЯК ПОДОЛАТИ ЕТНОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ?

Тема 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Аналізуючи фрагменти фільму та відповідні навчальні матеріали, учні оволодівають поняттями «стереотипи», «ксенофобія», навчаються розрізняти факти та упередження, розкривають вплив етнічних стереотипів на стосунки між людьми.

У насиченому інформаційному просторі сьогодення важко з'ясовувати міру достовірності інформації. У повсякденні за браком часу мало хто звертається до додаткових чи альтернативних джерел за перевіркою. Суспільно важлива інформація сприймається переважно на віру, а часто повторювана інформація уявляється фактом дійсності.

Саме сприйняття інформації «на віру», «тому, що всі так вважають» чи «це ж загальновідомо!» є причиною виникнення й життєздатності багатьох стереотипів щодо людей, які «кочують» від покоління до покоління. Стійкі стереотипи часто заважають сприймати дійсність, змушують людину діяти не на основі вираженого рішення, а на основі усталених у суспільстві норм, «за звичкою».

Наявність стереотипів у суспільстві є підґрунтям для маніпуляції громадською думкою, що використовується пропагандою. Перегляд відповідних фрагментів фільму та пропонувані нижче вправи та дискусії мають сприяти формуванню в учнів здатності уникати та протистояти упередженням, що виникають на основі етнічних стереотипів, бути свідомо толерантними.

Розмова про стереотипи та ксенофобію має вестися надзвичайно обережно й делікатно. При проведенні заняття потрібно зважати на те, що у класі можуть бути представники різних етнічних груп. Вчитель має заздалегідь продумати можливу реакцію своїх учнів на ті чи інші частини уроку, аби не спровокувати конфліктну ситуацію.

Цілі уроку	■ Ознайомити учнів з поняттями «стереотипи», «ксенофобія». ■ Формувати критичне ставлення до стереотипів, уміння піддавати їх сумніву, уникати упередженого ставлення, базованого на стереотипах. ■ Удосконалити навички роботи з фрагментами фільму як навчальним матеріалом. ■ Формувати позитивне ставлення до людської індивідуальності та багатоманітності.
Ключові слова і поняття	Стереотип, етнічні стереотипи, упередження, забобони, ксенофобія, пропаганда, маніпуляція, факти
Методичні прийоми та техніки	Робота в малих групах, дискусія у великій групі, метод ПРЕС
Зв'язок з іншими заняттями посібника	Хіба євреї чужинці? У чому згубність пропаганди? Євреї, роми... Хто наступний?
Час	45-60 хвилин

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. [12-15 хв.]

 Запропонуйте учням переглянути **фрагмент фільму №1** (Маланчині гуляння) [2:21]

 Проведіть обговорення:

- Які персонажі діють у вертепі?
- Якими рисами вони характеризуються?
- Як представлений образ єврея-«жида» в українському вертепі?
- Чи людина, яка виконує цю роль, справді єврей? Чому ви так думаєте?
- Яке ставлення має викликати «жид» в українському вертепі серед глядачів?
- Як ви думаєте, чим викликаний саме такий стійкий образ?

 Покажіть **фрагмент №2**, де ряжені знімають маски.
Запитайте учнів:

- Чому, на вашу думку, режисер показав зняття масок?
Нагадайте, що єврейський народ ще з першого століття нашої ери, після другого руйнування Храму Соломона, вимушений був жити поза межами своєї країни. Покажіть карту «Міграції євреїв у Європі». Зверніть увагу на умовні позначення.

 Проведіть обговорення:

- З якими народами у різні історичні епохи зіткнулися євреї під час своїх переселень?
- Які загрози існують для будь-якого народу під час такої тривалої історичної та широкої географічної мандрівки?¹
- Як могли сприймати новоприбулих місцеві мешканці? Чому?
- Чим відрізняється один народ від іншого? Що таке «етнічні відмінності»?²
- Чому люди поділяють інших за ознакою «свої-чужі»? З якою метою?

Розкажіть учням, що через низку соціокультурних та психологічних обставин, насамперед умов життя тих чи інших етносів, може спрацювати механізм стереотипізації, тобто здійснюється приписування людині психологічних характеристик, які нібито притаманні його етносу (особливо в тих випадках, якщо людину знають мало, поверхово, але зустрічалися з представниками цієї групи людей за інших обставин).

¹ Тут треба допомогти учням розкрити таке явище, як асиміляція.

² Оскільки в уроці «Хіба євреї чужинці?» учні вже ознайомилися з особливостями етнічної культури єврейського народу, тут варто лише нагадати про особливості повсякденного життя, мови тощо.

Виділяються два види етнічних стереотипів: **автостереотипи** і **гетеростереотипи**. Під **автостереотипом** розуміється уявлення про свій народ, які, як правило, є позитивними. **Гетеростереотип** – це уявлення про етнопсихологію іншого народу, які бувають як позитивними, нейтральними, так і негативними.

Називайте учням та записуйте по черзі на дошці такі твердження:

Всі німці – пунктуальні.
Всі французи – легковажні.
Всі американці – безтурботні.
Всі японці – люблять квіти.
Всі англійці – стримані.
Всі італійці – пристрасні.
Українці – найбільш працелюбний народ.

Запитайте учнів, чи погоджуються вони з такими твердженнями, чи можуть вони запропонувати інші. Запитайте, який образ створюють ці висловлювання. Як перевірити, чи правдиві ці твердження?

Напишіть на дошці поняття, дайте їх визначення, особливу увагу звернувши на етимологію слів іншомовного походження:

Ксенофобія (від грец. *Ξένος* (xenos) – чужий, *φόβος* (phobos) – страх) – сприйняття чужого як незрозумілого, незбагненого, а тому небезпечного і ворожого; нав'язливий страх перед іншими людьми, а також ненависть, нетерпимість до будь-кого чи будь-чого чужого, незнайомого, незвичного.

Стереотип (грец. – «твердий відбиток») – стійкий і спрощений образ чи уявлення про явище, подію, людину чи групу людей. Інколи це впевненість у тому, що всім членам певної групи притаманні схожі якості.

Упередження – установка, яка перешкоджає адекватному сприйняттю об'єкта й перекручує його; вона є наслідком некритичного сприйняття інформації.

Забобон – стійке упередження з приводу якого-небудь предмета або окремих індивідів, представників окремих соціальних груп. Це судження, що не має фактичного підтвердження й не відповідає дійсності, але при цьому прийняте людиною за істину.

2. [10-15 хв.]

 Дайте учням у групах прочитати матеріал №2 та обговорити його за такими запитаннями:

- Як і на основі чого формуються стереотипи?
- На що наражається людина, яка керується стереотипами?
- Що можуть відчувати люди, стосовно яких інші мислять «готовими формулами»?
- Як впливають стереотипи на наше життя?
- Як уникнути «стереотипного» мислення?

Результатом обговорення має стати розуміння учнями того, що стереотип є спрощенням, а часто й карикатурою на дійсність.

 Запропонуйте для перегляду **фрагмент №3** (студентка Марина Чайка) [0:42].

Запитайте:

- Чи дійсно дівчина знає, що її «спосіб» розпізнати єврея є правильним?
- Звідки вона могла дізнатися про нього?
- Що є джерелом стереотипів у цьому випадку?
- Як співвідносяться текст про забобони Вавіловни (зі спогадів М. Феллера³) та переглянутий фрагмент?

Розкажіть про поширені в історії наклепи на євреїв, побудовані на стереотипах. Покажіть зображення 3.1.

3. [10-15 хв.]

Запитайте учнів, які антропологічні типи вони знають (європеоїдний, монголоїдний, негроїдний, полінезійський). Чим люди відрізняються один від одного? Наголосіть, що відмінності в кольорі шкіри, формі волосся (пряме, кучеряве) є лише зовнішніми (не стосуються психіки) та залежать від природних умов проживання.

Покажіть фото 3.2.

Запитайте, як вони сприймають фотографію. Що з їхньої точки зору зображено на фото? Як вони розуміють сенс фотографії? Надайте інформацію про расистську теорію⁴.

 Проведіть обговорення.

³ Див. роздавальний матеріал.

⁴ Див. матеріал для вчителя.

Скористайтесь методом «збирання думок» і запитайте учнів, що є джерелом стереотипів у сучасному суспільстві.

Запишіть такий перелік на дошці. У такому списку можуть бути і анекдоти, і кінофільми, продукція ЗМІ, традиції, літературні джерела тощо.

Запитайте, які б вони дали поради для опору формування стереотипів та упереджень. Запишіть на дошці чи фліпчарті учнівські висловлювання. Якщо часу не вистачає або діти дуже зацікавилися – можна дати це завдання як домашнє з наступним обговоренням.

4. [7-10 хв.]

 Проведіть підсумкове обговорення методом «мікрофон». Нехай учні по черзі завершать будь-яке з запропонованих речень.

«Людина, яка керується стереотипами, ризикує...».

«Уміння відрізняти факти від стереотипів допоможе мені...».

«Вплив стереотипів на пересічних людей виявляється у...».

«Я розумію, що у ставленні до людей потрібно керуватися...».

Запитайте учнів, чи допоміг фільм їм спростувати певні стереотипи щодо євреїв. Які саме?

Д л я н о т а т о к

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Стереотип – відносно стійкий і спрощений образ соціального об'єкта – групи, людини, події, явища, який складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистого досвіду та уявлень, прийнятих у суспільстві.

Тобто послуговування стереотипами – це «економія» власних зусиль, тому що оновлення бачення, нешаблонне ставлення, конкретизація – це значна робота. В умовах обмеженої інформації про об'єкт соціальний стереотип може формувати помилкове знання людей і серйозно деформувати міжособистісну взаємодію. Будь-який стереотип може бути правдивим в одних випадках, стосунках або моментах та абсолютно хибним в інших.

Крім «економії» зусиль, стереотипи виконують ще одну функцію: системи стереотипів можуть слугувати ядром нашої особистої традиції, способом захисту нашого становища в суспільстві. Вони являють собою упорядковувану, більш-менш несуперечливу картину світу. У ній зручно розміщуються наші звички, смаки, здібності, задоволення і сподівання.

Стереотипи і забобони

Найчастіше, говорячи про забобони, мають на увазі уявлення, які поділяє досить багато людей. Це можуть бути поширені в масовій свідомості елементи існуючих або вже зниклих релігійних вірувань, наслідки пропаганди («на Заході тільки й думають, як би поневолити Росію»), реклами («чим дорожче товар – тим він краще»), культурні штампи («всі німці – пунктуальні й законослухняні», «всі англійці – холодні й манірні», «всі американці збожеволіли на грошах»). Звичайно людина не усвідомлює чи не бажає усвідомити свої забобони та розглядає своє ставлення до об'єкта упередження як наслідок самостійної оцінки.

Забобони надзвичайно поширені. Найбільше вони характерні для тих сфер людської діяльності, які споконвіку пов'язані з предметами й обставинами, про які немає (або в принципі не може бути) досить повної та достовірної інформації (наприклад, релігійні вірування містять уявлення про потойбічний світ, у політиці виникає потреба в обґрунтуванні законності влади тощо). Але й там, де, здавалося б, на перше місце ставиться точність, логічність і обґрунтованість (наприклад у науці), забобонів існує безліч.

Стереотипи «підживлюють» нашу свідомість ще до того, як «включається» раціональне мислення. Це, безумовно, позначається на сприйнятті інформації про реальність.

У випадках, коли досвід вступає в протиріччя зі стереотипом, можливі два результати: якщо психіка індивіда негнучка і він не має схильності до нових поглядів, це протиріччя буде проігнороване, ситуацію вважатимуть винятком, який за прислів'ям «підтверджує правило»... Але якщо особа не втратила цікавості чи здатна до критичного мислення, нововведення інтегруються у вже існуючу картину світу і змінюють її.

Міфи про євреїв, що стали стереотипами

Протягом багатьох століть основу традиційних уявлень про євреїв склали декілька міфів. Серед них – обвинувачення в боговбивстві; середньовічні наклепи, міф про єврея як утілення диявола; образ єврея-змовника, провідника революцій та діяча «світового уряду».

Нападки на іудеїв за убивство Христа містяться вже в новозавітних текстах (Мт. 27:25; Дії 2:36; 1 Сол. 2:15-16). У наступні сторіччя ідею про винність євреїв у смерті Христа, а виходить, і Бога, розвивали отці Церкви. Обвинувачення в боговбивстві звучали в проповідях і писаннях Іоанна Златоуста, бл. Августина, Лютера. «Природу» євреїв вважали споконвічно «порочною», їх називали «вбивцями» – спочатку пророків, а потім Христа. У результаті масові репресії щодо євреїв розглядалися як заслужена кара за їхні гріхи.

«Батько Реформації» Лютер не став відмовлятися від спадщини середньовіччя. У памфлеті «Про євреїв і їхню неправду», написаному в 1543 р., Лютер закликав спалювати синагоги, єврейські будинки. Він стверджував, що повернути євреїв у християнство важче, ніж самого диявола, і що їм призначено горіти в пеклі. Він намагався, хоча і без успіху, схилити німецького князя до повного вигнання євреїв із країни.

У XIX ст. виник новий міф – про єврея-змовника. Широкого поширення набула ідея, що євреї організують змову з метою захоплення влади над світом («Протоколи сіонських мудреців»). Ґрунт для подібних обвинувачень підготувала широка участь євреїв у фінансовому і господарському житті Європи. Євреям приписували розв'язання англо-бурської війни і російської революції. Коли в 1914 р. вибухнула Перша світова війна, то почали говорити про надмірний вплив євреїв на сучасне суспільство.

Криваві наклепи

Звинувачення в убивствах, скоєних у магічних і чаклунських цілях, поширені в усіх країнах світу. У Китаї обвинувачували християнських місіонерів,

аборигени на Мадагаскарі в XX столітті – французів. Такою є загальна тенденція, коли суспільство зустрічається з чужинцями. Іронія долі в тому, що кривавий наклеп спрямований проти народу, який першим в історії поставив людські жертвоприношення поза законом і був єдиним народом стародавнього Близького Сходу, котрий заборонив уживання будь-якої крові.

До XII століття християнське суспільство жодного разу не виступало з подібними обвинуваченнями на адресу євреїв. Між 1141 і 1150 роками це обвинувачення несподівано виникло в трьох різних місцях і в трьох різних формах. Спочатку йшлося про ритуали, пов'язані з християнською, а не єврейською паскою. Добута кров нібито призначалася для магічних цілей. Переважала тут ідея помсти, змішана з сатанинськими обрядами. Головним чином малося на увазі відтворення убивства Христа. Ця тема швидко з'єдналася з вірою в таємне і загадкове єврейське суспільство, союз мудреців, де повинно здійснюватися чергове жертвопринесення, і виконавця цього жертвопринесення. Так уже в XII столітті почав складатися міф про мудреців Сіону.

У 1144 році розглядалася перша справа по такому звинуваченню в Англії. Тіло юного підмайстра було виявлено напередодні Святої п'ятниці в лісі біля міста Норвіч. Поширюються чутки, що хлопчик був убитий євреями, котрі в такий спосіб глузують над страстями Христа. Влада не виявляла довіри до цього звинувачення і вжила заходів для захисту євреїв. Однак відбулися заворушення з жертвами.

Кривавий наклеп виявився живучим. Один із наймасштабніших відбувся в Росії. Справа Бейліса 1910 року була побудована на кримінальній історії щодо смерті підлітка А. Юцинського на околиці Києва. Незважаючи на докази причетності до його вбивства місцевої кримінальної банди, слідство пішло за політичним замовленням – ритуальним звинуваченням євреїв. В експертизі брали участь гебраїст П. Коковцов, професор Київської духовної академії О.А. Глаголев, професор Петербурзької духовної академії І. Троїцький, які довели абсурдність звинувачення євреїв у вживанні крові для ритуальних цілей.

Історія расової теорії

Нацистська расова теорія – теорія досконалості «арійської» раси, в першу чергу над євреями та іншими «неповноцінними расами» (ромами – циганами, слов'янами) – є псевдонауковою. З точки зору ідеологів нацизму, арійці являли собою особливу расу, зовнішніми ознаками якої вважали світлу шкіру, світлий колір волосся, блакитні або зелені очі.

Засновником «наукового» расизму є француз Артур де Гобіно, автор книги «Про нерівність людських рас» (1853–1855). Великий внесок у формування расової теорії вніс англієць Хьюстон Стюарт Чемберлен. У книзі «Основи XIX сторіччя», що вийшла у 1899 р., він розвиває дві основні теми: арійців як творців і носіїв цивілізації і євреїв як негативної расової сили, руйнівного фактору історії.

На початку XX сторіччя у Німеччині були поширені статті та брошури з викладом расової теорії, які підносили германську та принижували семітську расу – євреїв. Підсумки Першої світової війни посилили расистські настрої. Ця теорія переваги рас була прийнята нацистами.

Основні принципи расистської ідеології нацистів:

1. Впевненість у перевазі однієї чи декількох рас над іншими. Євреї перебували на найнижчому шаблі ієрархії.

2. Ідея, що перевага одних та неповноцінність інших мають біологічну природу.

3. Ідея, що колективна біологічна нерівність позначається на суспільному устрої та в культурі. Біологічна перевага здобуває вираз у «вищій цивілізації».

4. Віра в законність панування «вищих» рас над «нижчими».

5. Віра в те, що є «чисті» раси і змішання неминуче призводить до негативного результату (деградації, виродження тощо).

У «Нюрнберзьких законах» 1935 р. вводились правила, за якими визначалася належність до німецької чи єврейської раси: «чистокровними» німцями були німці в чотирьох поколіннях, євреями вважалися нащадки трьох-чотирьох поколінь євреїв, а між ними були «напівкровки» першого чи другого ступеня.

До расової теорії нацистів входило поняття «расової гігієни», згідно з якою суворі правила репродуктивної поведінки і статевих відносин мають привести до покращення германської раси.

Термін ввів німецький вчений Альфред Пльотц. У 1923 р. у Мюнхенському університеті була створена кафедра расової гігієни, в 1927 р. у Берліні заснований спеціальний Інститут антропології, генетики людини та євгеніки ім. Кайзера Вільгельма для наукового «обґрунтування» расових ідей.

У післявоєнний період наукове співтовариство та громадськість асоціювали євгеніку зі злочинами нацистської Німеччини.

ДОДАТКОВІ СТРАТЕГІЇ РОБОТИ⁵

Проведіть з учнями дискусію за методом «Займи власну позицію» щодо тези: «Етнічні стереотипи є істинними».

- Повісьте в різних кутках приміщення таблички з написами: «Погоджуюсь з твердженням», «Не погоджуюсь з твердженням», «Важко визначитися».
- Попросіть учнів визначитися з власною позицією та «проголосувати ногами», нехай вони займуть місце біля таблички, яка відповідає їхній позиції.
- Дайте можливість кільком учасникам з кожної групи висловитися. Запропонуйте робити це за методом ПРЕС – «Я вважаю, що...тому, що...так, наприклад: ...отже, я вважаю...»
- Продовжуйте дискусію та скеруйте її в русло обговорення причин появи етнічних стереотипів, ставлення до них як тих, кого вони стосуються, так і тих, хто ними послуговується.
- Стимулюйте дискусію запитаннями:
 - Як до наведених стереотипів можуть ставитися ті, кого вони стосуються?
 - Що могли б розказати вам про стереотипи ті, кого вони стосуються?
 - Чому стереотипи виявляються живучими?

Для усвідомлення ролі стереотипів у формуванні уявлень про міжкультурні розбіжності проведіть з учнями таку вправу⁶:

Об'єднайте учасників у 2 групи та встановіть час для роботи. Одній групі доручіть зробити колаж на тему: «Життя представника єврейської національності», другій групі – на тему: «Життя представника української національності».

Представник кожної групи (по черзі) повинен відібрати із заздалегідь підготовлених вирізок із журналів (фото на побутові теми, працюючі люди, портрети тощо) і закріпити на одній зі сторін дошки ті, які, на їхню думку, характеризують представників тієї чи іншої національності.

Попросіть учнів пояснити свій вибір ілюстрацій.

Під час узагальнення і висновків стає зрозумілим, що різниця може бути суто формальною – в одязі, зачісці, певних зовнішніх традиціях, а не в психологічних характеристиках.

⁵ Рекомендуємо також використати вправу «Здам житло» з посібника: Виховуємо людину і громадянина. – Дрогобич: Відродження, 2006. – С.101-102.

⁶ Вправа запропонована Ольгою Кочур, психологом середньої загальноосвітньої школи №250 м.Києва.

Для кращого розуміння походження стереотипів, причин їхньої «живучості» варто обговорити з учнями проблему джерел стереотипів у суспільстві.

- Скористайтеся методом «збирання думок» і запитайте учнів: що є джерелом стереотипів у сучасному суспільстві?
- Запишіть цей перелік на дошці. У такому списку можуть бути і анекдоти, і кінофільми, продукція ЗМІ, традиції, літературні джерела тощо.
- Об'єднайте учнів у малі групи та запропонуйте до кожного з зазначених у переліку джерел дібрати відомі їм приклади, визначити можливу реакцію тих, хто таку інформацію отримує, та їхню можливу поведінку внаслідок сприйняття цих стереотипів.
- Нехай учні оцінять раціональність такої реакції і поведінки.
- Виділіть час на обговорення.
- Завершіть обговоренням запитання: чим це заняття було важливим для кожного?
- Скористайтеся методом «мікрофон». Нехай учні по черзі завершать речення: «Це заняття допомогло мені...» або ж «Після цього заняття я зрозумів...»

Д л я н о т а т о к

Рекомендована література для вчителя

Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений. – М.: Изд-во МГУ, 1983.

Джонсон П. Популярная история евреев. – М.: Вече, 2000.

Лурье С.В. Историческая этнология. – М.: Аспект Пресс, 1997.

Мацумото Д. Психология и культура: Современные исследования. – СПб.: М.: Прайм-Еврознак: Нева: Олма-Пресс, 2002.

Нозль-Нойман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания. Пер. с нем. – М.: Прогресс: Весь мир: Академия, 1996.

Поляков Л. История антисемитизма. В 2 т. – Москва-Иерусалим: Гешарим, 1998.

Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология меж-этнической толерантности: Учебное пособие. 2-е изд. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007.

Скуратовский В. Проблема авторства «Протоколов сионских мудрецов». – К.: Дух и литера, 2001.

Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Шарова О.Д. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для детей и подростков. – М., 2000.

Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М.: Инс-т психологии РАН, 1999.